

Η ρητορική στην νεότερη Πολιτική, μέ την πέννα του καθηγητή Νέστορα Κουράκη

του Τίτου Ιω. Αθανασιάδη

ΕΚΠΙΝΕΟΝΤΟΣ του 2021 είχα την τύχη να παραστώ στην παρουσίαση του νέου βιβλίου του καθηγητή της Νομικής στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και ομοτίμου του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νέστορα Κουράκη, «Εισαγωγή στην Κλασική Ρητορική» (έκδόσεις Hirasus). Έπρόκειτο για ένα υψηλού επιπέδου μάθημα ρητορικής από ειδήμονες καθηγητές όπως ο Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, κοσμήτορας της Νομικής Λευκωσίας, ή Στέλλα Πριόβολου, ομότιμη καθηγήτρια της Λατινικής και Ιταλικής Φιλολογίας του Παν. Αθηνών, ο Χρήστος Κρεμμύδας, Αναπλ. καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας και συνδιευθυντής του Έρευνητικού Κέντρου Ρητορείας και Ρητορικής, Royal Holloway, του Πανεπ. του Λονδίνου, ο Γιάννης Πανούσης, Όμ.τ. καθηγητής του Παν. Αθηνών και πρ. πρόεδρος του Δημοκρατικού Πανεπ. Θράκης και ο Πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Νομικών και Ελλήνων Ποινικολόγων, Δημήτριος Αναστασόπουλος και Χριστόφορος Αργυρόπουλος (έπίτιμος), αντίστοιχος. Ένώ διαβάστηκε και μήνυμα της προέδρου της Βουλής των Ελλήνων και της Ακαδημίας Αθηνών, καθηγήτριας (όμ.τ.) της Νομικής του Πανεπ. Αθηνών Άννας Ψαρούδα-Μπενάκη.

Η ανάπτυξη της Ρητορικής στην αρχαία Ελλάδα, που είναι και η πατρίδα της σχετικής Έπιστήμης και Τέχνης, όπως την προσδιορίζει ο Νέστορας Κουράκης, προϋπέθετε δημοκρατικό πολίτευμα και το άπωγείο της σημειώθηκε κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., εν μέσω Δημοκρατίας στην Αθήνα, αλλά και υπό τα νέφη ενός έμφυλου πολέμου, μεταξύ Μακεδόνων και Αθηναίων. Με άλλους μὲν Αθηναίους, υπό την ηγεσία των Ίσοκράτη, Αισχίνη και Δεινάρχου, να είναι υπέρ μιας ενιαίας Ελλάδας, υπό την ηγεσία των Μακεδόνων, στον πόλεμο κατά των Περσών. Και άλλους, υπό τους Δημοσθένη, Υπερείδη και Λυκούργο να είναι υπέρ της διατήρησης της ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων.

Ο Ν. Κουράκης θεωρεί πατέρα της ρητορικής τον Άριστοτέλη, ο οποίος μάλιστα έγραψε και έργο με τον ομώνυμο τίτλο: «Ρητορική».

Ο αρχαίος Έλληνομακεδόνας φιλόσοφος, ο οποίος μετέτρεψε την ρητορική, από τέχνη σε επιστήμη, ορίζει τρεις τύπους ρητορικού λόγου: Τόν συμβουλευτικό, για τις πολιτικές αγορεύσεις. Τόν δικανικό, για τις αγορεύσεις στα δικαστήρια. Και τόν πανηγυρικό για την έκφραση επαίνου ή ψόγου.

Κατά τον Άριστοτέλη, επίσης, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Κουράκη σημασία έχουν στη ρητορική: α) τό ήθος του ρητορά ή αγορητή, ώστε να θεωρηθεί αξιόπιστος, β) τό πάθος του, ώστε να μπορέσει να επηρεάσει περισσότερο ή λιγότερο τους ακροατές του και γ) τό ύφος του, ο ρυθμός και η ενάργεια του λόγου του.

Τό ύφος του ρητορά, ο Κουράκης διακρίνει σε: α) αύστηρο (Πίνδαρος, Θουκυδίδης, Αντιφώντας, Αισχύλος), β) γλαφυρό (Σαπφώ, Εuryπίδης, Ίσοκράτης) και γ) μεσαίο ή «εύκρατο» (Όμηρος, Σοφοκλής, Ηρόδοτος, Δημοσθένης).

Επιχειρώντας τη διερεύνηση του ύφους Ελλήνων πολιτικών ηγετών της παρελθούσας γενεάς, ο Νέστο-

ρας Κουράκης αναφέρει ως παράδειγμα αύστηρου ύφους τόν Κωνσταντίνο Καραμανλή, γλαφυρού ύφους τόν Λεωνίδα Κύρκο και μεσαίου ύφους τόν Ανδρέα Παπανδρέου, ανατρέχοντας σε αποσπάσματα δηλώσεών τους που έγιναν λόγω της ολοκλήρωσης του κύκλου της βιολογικής ζωής τους (λίγο πριν από τόν θάνατό τους, δηλαδή).

Αναλυτικότερα: ολοκληρώνοντας τη δεύτερη προεδρική θητεία του, τό 1995, ο Κων. Καραμανλής είπε προς τούς δημοσιογράφους που τόν επισκέφθηκαν για να τόν αποχαιρετήσουν: «Νά μεταφέρετε στον Έλληνα λαό τήν αγάπη μου. Καί αυτό τό έννοώ. Όπως έπίσης τήν εύγνωμοσύνη μου γιατί μου έδωσε τή δυνατότητα νά ανταποκριθώ στην αποστολή που από νέος έταξα στον εαυτό μου. Νά ταυτίσω τή ζωή μου με τή δική σας ζωή, τή ζωή του λαού. Επίσης νά μεταφέρετε τίς εύχές μου για ένα μέλλον εύτυχές, με ασφάλεια και πρόοδο».

Από τήν πλευρά μας νά τονίσουμε ότι πρόκειται για λιτό και συγκινησιακό λόγο. Ειλικρινή, με ανύπαρκτο, ελάχιστο εγωκεντρικό στοιχείο, που υποχωρεί κι αυτό στο συλλογικό, όταν ο αείμνηστος πρόεδρος παρακαλεί τούς δημοσιογράφους νά μεταφέρουν στον λαό τίς εύχές του για μέλλον ασφαλές και προοδευτικό.

Τό αποχαιρετιστήριο μήνυμά του Λεωνίδα Κύρκου διατρέχεται, επί αρχής μέχρι τέλους, από συναισθηματική αλλά και ρεαλιστική γλαφυρότητα (έχει και ο ρεαλισμός τή γλαφυρότητα του, γεγονός που εξαρτάται από τήν πέννα του ρητορά).

Μερικά χρόνια πριν πεθάνει ο Λ. Κύρκος είχε παραδώσει στον γιό του, Μίλτο, ένα σημείωμα με τήν παράκληση νά τό διαβάσει μπροστά στο φέρετρό του κατά τήν ημέρα της κηδείας του. Τό σημείωμα ανέφερε:

«Φεύγω. Ζήσαμε -ή γενιά μου- μία συναρπαστική περιπέτεια. Γνώρισα από κοντά τή φτώχεια, τούς κατατρεγμούς, τή φρίκη. Αλλά σε διαλείμματα και τή χαρά. Καί έβαλα τό λιθαράκι μου στον άγωνα για τό φώς, τό δικαίο, τήν ανθρωπιά».

«Ενωσα συντετριμμένος όταν έσβησε τό κόκκινο άστέρη στην κορυφή του Κρεμλίνο βουτηγμένο στην βία, τό ψέμα και τήν ντροπή. Αλλά πιστέψαν οι άνθρωποι, αλλά λάλησαν οι πρόφητες. Όπως άλλος ήταν ο σοσιαλισμός για τόν οποίο αγωνιστήκαμε και γι' αυτόν τόν σοσιαλισμό, με δημοκρατία, ελευθερία και σεβασμό στον κάθε άνθρωπο, νά συνεχίσετε τόν άγωνα γιατί δεν έχει άλλη λύση ο κόσμος».

«Φεύγω, σας χαιρετώ όλους, και εσάς που πορευτήκαμε μαζί και εσάς τούς άλλους, τής κάθε φορά αντίπερα όχθης, και έχω ένα νά σας πω: Σύγκρουση ιδεών. Όχι βία και μισαλλοδοξία. Δεν οδηγούν πουθενά. Γεια σας».

Ο Λεωνίδας Κύρκος, ο μέγας έντιμος αγωνιστής, μάς πληροφορεί ότι πεθαίνει ως σοσιαλιστής, αλλά όχι ως μαρξιστής, ως κομμουνιστής άφοι άποκηρύσσει τήν ταξική προλεταριακή επανάσταση, ή οποία κυφορεί και εξαρτά τήν επιτυχία τής από τή βία.

Και μία και ο λόγος περί Κύρκου, ο γράφων έπιθυμεί νά προσθέσει μία ακόμη μνημειώδη αναφορά του,

λίγο πριν από τόν θάνατό του: Τήν συνέντευξη του προς τόν διευθυντή της «Καθημερινής», διαπρεπή συνάδελφο Άλέξη Παπαχελά, για τόν τηλεοπτικό σταθμό «Σκά». Η συνέντευξη αυτή θά έπρεπε νά πάρει έντυπη μορφή, για νά καταστεί γνώστη, σε όσους δεν τήν παρακολούθησαν από τήν οθόνη.

Θά παρακάμψουμε ως παράδειγμα του «μεσαίου ή εύκρατου ύφους» (μεταξύ αύστηρότητας και γλαφυρότητας) τήν παραίτηση του Ανδρέα Παπανδρέου από τήν πρωθυπουργία και τήν ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, τό 1996, όχι μόνο γιατί ουδεμού αναφέρεται τό ρήμα «παραιτούμαι», αλλά και διότι είναι κείμενο γενικής φύσεως, και η ανάλυσή του συνάδει και προς τή συναγωγή άλλων πολιτικών συμπερασμάτων, μη έχόντων σχέση με τό παρόν σημειώμα μας. Και θά αναφέρουμε ως παράδειγμα «πανηγυρικού ή επιδεικτικού» λόγου, απόσπασμα του επίμνημόσυνου εγκωμίου του Γεωργίου Παπανδρέου προς τόν Έλευθέριο Βενιζέλο, που έκφωνήθηκε στην Έλληνική Βουλή, τήν 22 Απριλίου 1936, ένα μήνα περίπου μετά τόν θάνατο του μεγάλου Κρητός πολιτικού στο Παρίσι (σελ. 293-294 του βιβλίου του Νέστορα Κουράκη): Είπε τότε στην αγοράσή του ο Γ. Παπανδρέου:

«Όσοι εύρίσκονται εις τάς πλαγιάς των υψηλών βουνών, δεν κατορθώνουν νά βλέπουν τήν κορυφή των. Μόνον ή απόσταση επιτρέπει τήν θεάν του μεγαλείου των».

«Συμβαίνει περίπου τό ίδιο με τούς μεγάλους άνδρες τής ιστορίας. Οι άνθρωποι τής γενεάς των τούς έννοούν όλιγώτερον. Μόνον ο θάνατος και ο χρόνος παρέχουν τήν απόσταση, ή οποία επιτρέπει εις τήν Ιστορίαν νά αναλάβει τό έργον τής».

«Αλλά υπάρχουν και υψηλά κορυφαί, εις τήν άναβασιν των οποίων αποκάμνει και ή Ιστορία. Καί είναι τότε ο θρύλος, ο οποίος διηγείται τήν δόξαν των».

«Είς τήν περιοχήν του θρύλου ανήκει πλέον και ο Έλευθέριος Βενιζέλος. Η διάβαση του από τήν ζωήν τής Ελλάδος προκαλεί τήν θρησκευτικήν έκστασιν του θαύματος. Γίνεται ο Πρόφητης και ο Δημιουργός και τό Σύμβολον τής Μεγάλης Ελλάδος. Αλλά γίνεται ακόμη και ο μεγαλοεργός Κυβερνήτης. Είπε Γεννηθήτω Κράτος. Καί έγένετο Κράτος. Από τήν πίστιν τής ψυχής του μεταγγίζει πίστιν εις τήν ψυχήν του Έθνους και τήν περίοδον τής παρακμής διαδέχεται ή άνθησις τής Αναγεννήσεως...»

Τό θεωρητικό μάθημα που διδάχθηκα στά 84 χρόνια μου, κατά τήν παρουσίαση του νέου βιβλίου του Νέστορα Κουράκη, με έκανε νά ανατρέξω στα εμπειρικά «μαθήματα» που έλαβα, παρακολουθώντας ως συντάκτης του κοινοβουλευτικού ρεπορτάζ, τίς συνεδριάσεις τής Έλληνικής Βουλής, μετά τήν αποκατάσταση τής Δημοκρατίας, αλλά και ένωρίτερα ως άπλος δημοσιογράφος από τά δημοσιογραφικά θεωρία του Κοινοβουλίου.

Τόσο οι προδικτατορικές όσο και ή πρώτη ίδίως μεταδικτατορική Βουλή διακρίνονταν από τήν παρουσία σ' αυτές έξεχόντων ρητόρων, γεγονός που καθιστούσε τίς αντιπαραθέσεις τους, εφ' όσον άνηκαν σε

διαφορετικές πολιτικές παρατάξεις, μνημεια λόγου τής νεοελληνικής Πολιτικής Γραμματείας.

Στίς προδικτατορικές Βουλές θά σημειώσω τήν παρουσία ενός πολύ μεγάλου κλασσικού ρητορά. Του άρχηγού τής Ένωσης Κέντρου Γεωργίου Παπανδρέου, ο πολιτικός λόγος του οποίου, με τά διάφορα φιλοσοφικής έννοίας και ρητορικής τεχνικής σχήματα, προκάλλυσε τόν θαυμασμό ακόμη και των πλέον πεπαιδευμένων κοινοβουλευτικών, ομοϊδεατών ή αντιπάλων του.

Από τήν κεντρώα παράταξη θά σημειώσω ακόμη ως δείγμα ύψηλης ρητορικής τέχνης τόν Στέφανο Στεφανόπουλο που προερχόταν όμως από τό συντηρητικό στρατόπεδο, όπως και τόν λογοτέχνη Γ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Ένας ακόμη κεντρώος ρητοράς, αλλά παλαιότερης εποχής, υπήρξε ο οικονομολόγος Γ. Καρτάλης. Ένώ αξιολόγος ρητοράς πρέπει νά θεωρηθεί και ο Δ. Παπασπύρου, που μετά τή δικτατορία προσχώρησε στη Ν.Δ.

Από τή συντηρητική παράταξη υπερέχουν οι Κ. Τσατσός, Π. Κανελλόπουλος, Σπ. Μαρκεζίνης και Γ.ρ. Κασιμάτης. Ο πρώτος με τίς φιλοσοφικές προεκτάσεις των πολιτικών θέσεών του, ο δεύτερος με τίς κοινωνιολογικές αναζητήσεις του, όπως και ο τέταρτος και ο τρίτος με τούς ιστορικούς παραλληλισμούς του και τίς εκρήξεις του ύφους του.

Από τήν παράταξη τής άριστερας άστραψαν ως ρητορες στην αίθουσα του Έλληνικού Κοινοβουλίου, πριν από τή δικτατορία, ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος τής Ε.Δ. Ηλίας Ηλιού και τό στέλεχος τής (αργότερα τής Ε.Κ.) Ηλίας Τσιριμώκος.

Στήν πρώτη μεταδικτατορική Βουλή, θά σημειώσω με τήν παρουσία ως έξεχόντων ρητόρων από τήν κεντροδεξιά των Κ. Παπακωνσταντίνου, Εύ. Αβερώνη, Π. Παπαληγούρα, Κ. Στεφανάκη και Ίω. Πισμαζόγλου. Από τήν κεντροαριστερά των Α. Παπανδρέου, Δημ. Τσάτσου, Γ. Α. Μαγκάκη και Άναστ. Πεπώνη. Και από τήν άριστερά του Λ. Κύρκου.

Αλλά και τό γενικότερο πνευματικό επίπεδο των Βουλών αυτών ήταν πολύ υψηλότερο των σημερινών. Πέντε μέλη τής προδικτατορικής Βουλής ήταν ακαδημαϊκοί (Κ. Τσατσός, Π. Κανελλόπουλος, Γ.ρ. Κασιμάτης, Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, Ι. Τούμπας).

Ένώ από τίς πρώτες μεταδικτατορικές Βουλές, μετείχαν στην Ακαδημία Αθηνών οι Κ. Τσατσός, Π. Κανελλόπουλος, Κ. Τρυπιάνης, Δ. Ζακυθινός. Εξαιρετικά σημαντική υπήρξε και ή συμμετοχή στα Κοινοβούλια των δύο εποχών, πανεπιστημιακών καθηγητών και γενικότερα ανθρώπων των Γραμμάτων και των Τεχνών.

Ο σημαντικότερος όμως πολιτικός της νεότερης Ελλάδας Κων. Καραμανλής ύστερούσε στην ρητορική, λόγω τής βαριάς μακεδονικής προφοράς του. Όλοι όμως, όπαδοί και αντίπαλοι, κρέμονταν από τά χείλη του, λες και ήταν χείλη Θεού. Κάθε λέξη του ήταν θεσάφο. Όταν θύμωνε ήταν σά νά βροντούσε ο Όλυμπος. Όταν μειδιούσε, οι Έλληνες αισθάνονταν ανακούφισμένοι, ήρεμοί και ασφαλείς.